

— Вони позбавляють нас волі тому, що ми хворі. Законів ми не порушували. Нічого лихого ми не вчинили. І все ж вони хочуть запакувати нас до в'язниці. Молокаї[5] — в'язниця. Ви це знаєте. Онде сидить Ніулі; вже тому буде сім літ, як його сестру забрали на Молокаї. І відтоді він її не бачив. І довіку більше не побачить. Вона зостанеться там аж до самої смерті. І не з власної волі. І не з волі Ніулі. А з волі білих, що панують над країною. Тільки ж хто вони такі — оті білі?

Ми знаємо, хто вони. Знаємо від батьків і дідів наших. Прийшли вони до нас покірні, як вівці, та й ну підлещуватись. Вони таки мусили казати улесливі слова, бо нас було багато, ми мали силу й усі острови були в наших руках. Отож, кажу, говорили вони улесливо, і їх було дві породи. Одні в нас просили дозволу, ласкавого дозволу проповідувати слово боже. Інші знов просили дозволу, ласкавого дозволу поторгувати. З цього й пішло. Всі острови тепер їхні, вся земля, вся худоба — все, що є, їхнє. Ті, хто проповідував слово боже, й ті, хто проповідував ром, об'єдналися і поробилися великими проводирями. Наче ті королі, живуть вони в домах із силою кімнат, і прислугуюють їм незчисленні гурти челяді. Вони, що нічого не мали, мають тепер усе; а коли ви, чи я, чи то першій-ліпшій з канаків голодуємо, вони, глузуючи, кажуть: "Чом же ти не працюєш? Оно плантації".

Кулау замовк. Він підніс руку з вузлуватими покарлюченими пальцями й зняв червоного, як жар, вінка з гібіску, що прикрашав його чорне волосся. Все довкола купалося в сріблястім місячнім сяйві. Стояла тиха, мирна ніч, хоч ті, хто сидів, слухаючи Кулау, скидалися на калік з бойовища. Обличчя вони мали якісь лев'ячі. В одного замість

носа чорніла дірка, у іншого там, де відгнила рука, витикався якийсь оцупок. Було їх тридцятєро — чоловіків та жінок, яких життя позначило тавром хвороби.

Оповиті гірляндами з квіток, вони сиділи в запашній, осяйній ночі, і з уст їм вихоплювались дивні хрипкі вигуки, що ними вони схвалювали слова Кулау. Оці створіння колись були чоловіками й жінками. Тепер вони вже не скидалися на людей. Вони здавалися потворами, виглядом і поставою немов жаскі карикатури на людей, і були так огидно покалічені та понівечені, наче тисячоліттями мучились у пеклі. Руки їхні, — якщо в кого вони були, — скидалися на кігті гарпій; обличчя були спотворені та перекалічені, ніби їх порозплескував та подер якийсь безумний бог, граючись витворами життя. Окремі риси той безумець постирав до половини, а в однієї жінки раз у раз текли гіркі сльози з двох жахливих дірок, де колись були очі. Дехто стогнав з болю; інші кашляли хрипко, тріскуче, як би ото хто дер ганчір'я. Було там двоє ідіотів, подібних до величезних виродливих істот, що проти них і мавпа здалася б янголом. Облиті місячним сяйвом, увінчані позлотистими обвислими квітками, вони кривлялися та белькотіли щось незрозуміле. Ось один, з напухлим вухом, що звисало йому на плече, мов те віяло, зірвав розкішну жовто-гарячу квітку і приоздобив нею своє страховинне вухо, яке теліпалося з кожним його порухом.

І оце такими істотами верховодив Кулау. Тут було його царство — ця ущелина, заросла квітами, оточена навислими скелями та стрімчаками, з-поза яких чулося мекання диких кіз. З трьох боків вивищувалися похмурі стіни, химерно завішані тропічним зелом і подірявлені печерами — скелястими лігвами підданців Кулау. З четвертого боку земля пообсовувалась, виказуючи жахливу прірву, і там, далеко внизу, маячили верхи менших скель та круч, а біля підніжжя їх пінився й стугонів океанський прибій. Погужої днини до скелястого берега при вході в долину Калалау можна було причалити човна, — але тільки погожої днини. А міцний на вдачу горянин міг би з берега добутися в цю долину — власне, обтикану скелями ущелину, де верховодив Кулау. Проте такий горянин мусив би мати велику відвагу й великий хист до вишукування слідів диких кіз. Отже, дивно, як поталанило жменьці горезної та безпорадної калічі, що становила народ Кулау, дістатися карколомними козячими стежками в цю недосяжну ущелину.

— Братове, — повів далі мову Кулау.

Тут дико вереснула, у нестямі викривляючи обличчя, одна з мавпуватих потвор, і Кулау перечекав, поки пронизливий регіт бився об скелясті стіни та розтинав нічну тишу далеким відлунням.

— Хіба ж це не диво, братове? Земля була наша, а тепер погляньте — вона не наша. Що нам дали за землю оті проповідники слова божого та рому? Чи ж бодай одненького долара отримав хто-небудь з-поміж вас? Землею, одначе, тепер володіють вони, та ще й кажуть, щоб ми йшли та працювали, чуєте, на їхній землі, а все, що ми напрацюємо, — те буде теж їхнє. Але ж колись нам не треба було працювати. А тепер, як ми понездужали, вони ще й волю в пас одбирають.

— Та й хто сюди заніс хворість, Кулау? — запитав Кілоліяна — сухорлявий, жилавий чоловік з обличчям усміненого фавна. Здавалося, він, як і фавн, мусив мати роздвоєні ратиці; і справді, підошви на його ногах пороздвоювались від жахливих болячок та червоно-синіх гнійних ран. Проте цей Кілоліяна був найсміливіший пластун по скелях; саме він, знаючи всі козячі стежки, привів Кулау з його злиденними підданцями в ущелину Калалау.

— Слушно ти запитав, — відказав Кулау. — Ми не схотіли працювати на їхніх цукрових плантаціях, де колись паслися наші коні, тоді вони понавозили китайських рабів з-за моря. З ними прибула й китайська хворість — ота сама, на яку ми тепер хворіємо і за яку вони й хочуть пас ув'язнити на Молокаях. Народилися ми на Кауаях. Бурали й на інших островах — на Оагу, Мауях, Гаваях, Гонолулу. Але верталися ми завжди на Кауаї. Чого ж ми сюди верталися? Мусить же бути якась тому причина? Бо ми любимо Кауаї. Тут ми народились. Тут жили. Тут і помremo... якщо... якщо не знайдеться поміж нами слабкодухих. Таких ми не потребуємо. їхнє місце на Молокаях. І коли такі є поміж нами, нехай собі йдуть геть. Взавтра на берег ступлять солдати. Хай слабкодухі посходять до них. їх ураз перепроводять на Молокаї. А ми залишимося й будемо битись. Ми не загинемо, зятяйте це добре. Маємо

рушниці. Ви пам'ятаєте вузькі стежини, що ними доводиться видиратись один по одному. Я, Кулау, що колись полював дику худобу на Нігау, сам-один спроможусь боронити таку стежку од цілої тисячі. З нами Капалеї, що був колись за суддю, й усі його шанували, а тепер він — зацькований пацюк, як і ми з вами. Послухайте його. Він мудрий.

Капалеї підвівся. Колись він був суддею. Скінчив коледж у Пунагоу. Обідав з лордами, з начальниками та високими представниками чужинецьких держав, що боронили інтереси купців та місіонерів. Отакий-то був колись Капалеї. Але тепер він став зацькований пацюк, як сказав Кулау, істота поза законом, яку багно людського жаху засмоктало так глибоко, що він опинився не тільки нижче, а й вище од закону. Риси на його обличчі постиралися, і тільки очі без повік глибочіли далеко в очницях та горіли з-під облізлих брів.

— Не вчиняймо заколоту, — повів він мову. — Ми просимо лиш дати нам спокій. Коли ж вони порушують наше тихе життя, це означатиме — заколот заводять вони, а за те не мине їх кара. Пальців, ось бачите, у мене немає. — Він підняв свої кукси, щоб усі бачили. — Одначе суглоб з одного великого пальця ще цілий і може потиснути на гачок незгірш, як робив це давніше його сусід, що зігнів. Ми любимо Кауаї. Тож тут живімо або повмираймо, але не даймося, щоб нас відіслали до в'язниці Молокаїв. Хворість не наша. Ми в цьому не винні. Ті, що проповідували слово боже й ром, привезли її сюди разом з кулі-невільниками, які обробляють награбовану землю. Я був суддя. Я знаю закони й правосуддя і кажу вам: нечесно вкрати в чоловіка землю, прищепити йому китайську хворобу, а опісля вкинути його на все життя до в'язниці.

— Життя коротке, а дні наші повні муки, — сказав Кулау. — Отже, пиймо, танцюймо та будьмо щасливі, наскільки хто спроможеться.

З печери вони добули калабаші[6] й почали їх кружляти. В тих посудинах була пекуча настоянка з коріння рослини ті; і коли розійшовся по жилах вогняний плин та вдарив у мозок, прокажені забули, що то лише колись із них були чоловіки й жінки, — тепер вони знову поставали

чоловіками й жінками. Та істота жіночої статі, що проливала гіркі сльози із своїх дірок на місці очей, зробилася знову жінкою, в якій нуртувало живе життя; бринькаючи на укулеле, вона завела дикунської пісні про кохання — і пісня та, здавалося, линула з темних нетрів первісних лісів. Повітря тремтіло від її голосу — ніжно-владного й знадливого. На маті під ту пісню витанцьовував Кілоліяна. Так, безперечно, в кожному своєму рухові то був танець кохання. Поряд нього на маті танцювала жінка з опуклими стегнами й розкішними персами, що так не пасували до її спотвореного хворобою обличчя. То був танок живих мерців, бо в їхніх тілах, що розпадалися на шматки, життя ще вмлівало з жаги кохання. А жінка, що в неї з порожніх очей лилися сльози, співала та й співала своєї любовної пісні, і танцеві кохання не було кінця-краю серед теплої ночі. Калабаші все ходили з рук до рук, аж поки у головах заворушились, мов ті хробаки, спогади та бажання. Разом з жінкою пішла в танок на маті струнка дівчина з вродливим, ще не зруйнованим обличчям, але її руки, що плавко підіймалися й спадали, вже були покорчені і на них лежало тавро лютої хвороби. А двоє ідіотів, щось белькочучи та чудернацько вигукуючи, танцювали осторонь. Моторозна й фантастична була то пародія на кохання, як і самі вони були пародією на людей.

Зненацька жіночий любовний спів урвався, калабаші поставили долі, танці припинили, і всі поглянули вниз, у безодню над морем, де, розтинаючи пойняте місячним сяйвом повітря, заблисла ракета, мов біда примара.

— Це солдати, — мовив Кулау. — Взавтра буде бій. Треба виспатись і бути наготові.

Прокажені послухались наказу й позаповзали до своїх печер у скелях. Лишився самий Кулау. Він сидів нерухомо в місячній сяйві, держачи рушницю на колінах, і дивився вниз — туди, де причалювали до берега човни.

Надзвичайно вдалим сховиськом була та далека долина Калалау. Крім Кілоліяни, що знав стежину через урвища, ніхто в світі не міг

добутись до ущелини інакше, як вузькою, мов лезо ножа, кам'янистою стежкою. Була та стежка сто ярдів завдовжки й заледве дванадцять цалів уширшки. А пообабіч глибочіла безодня. Досить було тільки послизнутись — і чоловік летів праворуч чи ліворуч по свою смерть. Але перейшовши ту стежку, він опинявся в раю земному. Вся ущелина неначе купалася в морі всілякого зела, що котило свої хвилі зі скелі на скелю, довгими плетеницями ринучи з кам'яних стін і розсипаючи, немов бризки, папороть та ліани по незліченних розколинах. Упродовж багатьох місяців люд Кулау воював із цим рослинним морем і примусив відступити задушливі пишквітні джунглі, отож тепер диким бананам, помаран-"гам та манговим деревам стало вільніше. На маленьких прогалявинах ріс дикий ароурт, на вкритих тонким шаром родючої землі кам'яних терасах манячіли клаптики, порослі таро та динями, а там, де пробивалося сонячно проміння, стояли дерева папая, обтяжені золотими овочами.

Загнали Кулау в це сховисько з нижчої долини при березі. А якби його почали й звідси випирати, то знав він поміж скелями, що тислися одна на одну, ще й інші придатні для життя ущелини, куди можна було втекти з підданцями.

Тепер він лежав, поклавши рушницю напохваті, і крізь переплутану листяну запону дивився, як метушилися на березі солдати. Він помітив, що вони мали з собою великі гармати, від яких, ніби від дзеркала, відбивалося сонячне проміння. Якраз просто нього пролягала ота сама стежка, гостра, мов лезо ножа. Впали йому в око дрібненькі цяточки — люди, що вибиралися стежкою вгору. Він знав — то не солдати, а поліцаї. Солдати візьмуться до справи, якщо цим не пощастить.

Кулау ніжно погладив покорченою рукою цівку рушниці й переконався, що приціл чистий. Стріляти він навчився ще на острові Нігау, де полював дику худобу, — там і досі не забули, який з нього був добрий стрілець. Поки потроху наближались і зростали маленькі людські постаті, він намагався визначити відстань, враховуючи збочення од вітру, що віяв прямо збоку, і брав до уваги можливість не влучити в ціль, яка

була багато нижче під ним. Отож він не стріляв. І дав про себе знати, аж коли вони надійшли до самої стежки. Озався Кулау, не виходячи з гущини.

— Чого вам тут треба? — спитав він.

— Ми шукаємо Кулау-прокаженого, — відповів синьоокий американець, що очолював загін тубільної поліції.

— Вертайтеся назад, — мовив Кулау.

Йому був по знаку цей чоловік — шериф-помічник, що випер його з Нігау на острів Кауаї, загнав у долину Калалау й нарешті в оцю ущелину.

— А ти хто будеш? — запитав шериф.

— Я — Кулау-прокажений, — була відповідь.

— Ну, то виходь. Тебе ж нам і треба, живого чи мертвого. Твою голову оцінено в тисячу доларів. Однаково не врятуєшся.

Кулау в заростях зареготав на весь голос.

— Виходь! — наказав шериф. Ніхто на те не озвався.

Шериф почав радитися з поліцаями, і Кулау здогадався, що вони готуються до нападу.

— Кулау! — гукнув шериф. — Кулау, я іду до тебе.

— Поглянь перше добре на сонце, море й небо, бо бачиш їх востаннє.

— Добре, добре, Кулау, — примирливо відказав шериф. — Я знаю — ти влучно стріляєш. Але ж у мене ти не вистрелиш. Я не заподіяв тобі нічого лихого.

Кулау щось муркнув у гущині.

— Послухай-но! Хіба я коли тебе скривдив? — наполягав шериф.

— Ти робиш мені кривду, коли хочеш посадити мене до в'язниці, — відповів Кулау. — А так само робиш кривду, коли полюєш за моєю головою, щоб заробити тисячу доларів. Не руш ані на крок, як життя тобі мило!

— Але я мушу до тебе дійти. Це мій обов'язок.

— Перше вмереш, ніж сюди доберешся.

Шериф не був боягуз, а проте завагався. Він глянув у безодню, перебіг очима по один бік, по другий, скинув поглядом на вузьеньку стежку, що нею мусив перехопитись. І врешті зважився.

— Кулау! — гукнув він.

Але в гущині панувала тиша.

— Кулау, не стріляй! Я йду.

Шериф обернувся, наказав щось поліцаям і зійшов на небезпечну стежку. Посувався він помалу, так, ніби ступав по натягненій кодолі, а спертися б міг хіба лиш на повітря. Закам'яніла лава кришилася під його ногами, і уламки скочувались пообабіч у безодню. Сонце пекло, і піт заливав йому обличчя, А він усе посувався вперед і пройшов стежку вже до половини.

— Стій! —крикнув Кулау з гущини. —Ще крок —і я стріляю.

Шериф спинився, похитуючись над прірвою, щоб не втратити рівноваги. Він пополотнів, але погляд усе одно мав рішучий. Облизавши пересохлі губи, він заговорив:

— Ти не застрелиш мене, Кулау. Я знаю, що не застрелиш.

І знову рушив уперед. Куля примусила його крутнутися дзигую. Коли він падав, обличчя у нього було безпорадне й здивоване. Він спробував урятуватися, упавши впоперек вузького хребта, але в цю мить попрощався з життям. Наступної миті лезо ножа спорожніло. Тоді, на диво додержуючи рівноваги, п'ятеро поліцаїв один за одним побігли стежиною. Решта почали стріляти в гущину. Це було божевілья. П'ять разів поспіль спускав курка Кулау, і то так швидко, що його постріли злилися в суцільну тріскотняву. Кидаючись на всі боки й припадаючи до землі під кулями, що зі свистом прошивали листя, Кулау виглянув із заростей. Четверо поліцаїв пішли слідом за шерифом. П'ятий, ще живий, лежав поперек хребта. По той бік стежки стояли ті, хто zostався живий, та вони вже не стріляли. На голій бо скелі не було їм ніякого захистку. Кулау міг вистріляти їх усіх до одного, поки вони сходили б у долину. Але Кулау не стріляв, і один з поліцаїв, переговоривши з товаришами, скинув із себе білу сорочку й замахав нею, мов прапором. Тоді він і з ним другий поліцай підійшли до пораненого. Затаївшись, Кулау слідкував, як вони помалу відступили й глибоко в долині знову поставали дрібними цятками.

Минуло дві години, і Кулау, вже з інших заростей, пильнував, як поліцейний загін пробував видертись нагору по той бік рівнини. Вони бралися все вище й вище, розполохуючи диких кіз. Сам собі не ймучи віри, Кулау нарешті послав по Кілоліяну. Той підповз до нього.

— Тудою нема дороги, — сказав Кілоліяна.

— А кози? — запитав Кулау.

— Кози набігають із сусідньої долини, але дістатися сюди не можуть. Нема там жодної дороги. Ті люди не розумніші за кіз. Вони попадають і порозбиваються на смерть. Ось подивімся.

— Вони — сміливі люди, — сказав Кулау. — Ось подивімся.

Полягавши обоє серед буйноквіття трав, під жовтими пелюстками квітів гау, вони стежили за маленькими чоловічками, що насилу дерлися вгору, аж поки не сталося те, чого й треба було сподіватись: троє поліцаїв послизнулось, покотилося зі скелі й шугнуло у прірву з височини в п'ятсот футів.

Кілоліяна пирхнув сміхом.

— Не допикатимуть нам більше, — мовив він.

— У них б гармата, — озвався Кулау. — Солдати ще не взялися до діла.

З полудня більшість прокажених спочивала в печерах. Тримаючи на колінах почищену й заряджену рушницю, Кулау куняв біля входу до свого житла. Дівчина з покорченими руками лежала в чагарнику, чатуючи гострий хребет. Раптом Кулау здригнувся й прокинувся — збудив його вибух на березі. Наступної миті повітря ніби розкололось навпіл. Жахливий звук налякав Кулау. Здавалося, боги, вхопившись руками за небосхил, роздирали його на стяжки, як ото жінка роздирає шмат перкалю. Гуркіт усе наростав і наближався. Кулау боязко глянув на небо, мовби сподіваючись щось там побачити. І тут, високо на скелі, бризнувши фонтаном чорного диму, розірвався снаряд. У скелі з'явився вилом, і каміння полетіло далеко вниз.

Кулау витер рукою піт з чола, страшенно вражений. Під гарматним обстрілом він ще зроду не бував. Це виглядало куди страшніше, аніж він міг собі уявити.

— Раз, — промовив Капалей, якому зненацька спало на думку лічити снаряди.

Другий та третій снаряди свистячи перелетіли через кам'яну стіну й порозривались потойбіч. Капалей сумлінно рахував далі. Прокажені з'юрмилися на галяві перед печерами. Одразу підлеглі Кулау були полякались, але снаряди тільки перелітали у них над головами, тож вони заспокоїлися і вже навіть захоплено дивилися на цікаве видовисько. Двоє ідіотів верещали з радощів і витинали недоладні скоки щоразу, як снаряд, розрізуючи повітря, пролітав над ними. До Кулау повернулася втрачена рівновага. Гармати не завдали ніякої шкоди. Либонь, на далеку відстань з гармат не можна стріляти так само влучно, як і з рушниць.

Але незабаром становище змінилось. Снаряди стали тепер не долітати. Один розірвався в кущах недалеко од вузької стежини. Кулау згадав про дівчину, що чатувала при вході до ущелини, і метнувся туди. Дим усе ще курився над кущами, коли він підповз до того місця. Кулау був ошелешений. Навкруги валялося потрощене й поламане гілля. Там, де перше лежала дівчина, зробилась яма. Дівчину розірвало на шматки. Снаряд вибухнув якраз біля неї.

Кулау виткнув голову з кущів, щоб переконатися, чи солдати не пробують добутись до ущелини, і бігцем подався у бік печер. Снаряди все стогнали, вили й вищали на льоту, і долина озивалася громовим відлунням по вибухах. Вибігши до печер, він щонайперше побачив двох ідіотів, які крутились та вистрибували, побравшись за руки оцупками пальців. І ось раптом поряд із ними над землею заklubочився чорний дим. Ідіотів вибухом порозкидало в різні боки. Один так і зостався лежати нерухомо, другий поповз на руках до печери. Нога безпорадно тяглися за тілом, а кров аж юшила з нього. Він був ніби викупаний у крові, хоч усе-таки волікся далі, скімлячи мов цуценя. Решта прокажених поховалася по печерах, лишився самий Капалей.

— Сімнадцять, — заявив Капалей. І тут-таки додав: — Вісімнадцять.

Цей вісімнадцятий снаряд влетів просто в одну з печер. Після вибуху всі печери вмиють спорожніли, тільки з тієї, в яку влучив снаряд, не вийшов ніхто. Кулау проповз туди крізь їдкий, задушливий дим і побачив чотири страшенно понівечені трупи. Один з них був сліпої жінки, що тільки тепер перестала плакати.

Народ Кулау стратив голову з ляку. Прокажені почали видиратися вгору козячою стежкою, що вела з ущелини до бескеть та урвищ. Покалічений ідіот, тихенько скавулячи, намагався повзти слідом. Але тільки-но схил покрутішав, як йому не стало снаги, і він скотився назад.

— Найкраще його добити, — мовив Кулау до Капалей, котрий і досі не зрушив з місця.

— Двадцять два, — усе рахував Капалей. — Авжеж, це-бо слушна думка. Двадцять три. Двадцять чотири.

Ідіот заверещав, побачивши наведену на нього рушницю. Кулау завагався і потім опустив зброю.

— Тяжка це справа, — мовив він.

— Ти дурень, — відказав Капалей. — Двадцять шість, двадцять сім. Ось я покажу тобі як.

Капалей підвівся і, взявши з землі важку каменюку, підійшов до пораненого. Він уже замахнув рукою, коли враз біля нього вдарив снаряд, звільнивши його від необхідності щось робити й припинивши заразом і лічбу.

Кулау залишився в ущелині самотою. Він пильно дивився, як останні з його підданців відповзали стежкою і зникали за виступом горя. Потім Кулау повернувся й зійшов до чагарника, де було вбито дівчину.

Стріляли, як і перше, але Кулау не одходив, бо помітив, що солдати почали дертися вгору. Один снаряд розірвався кроків за двадцять

від нього. Припавши до землі, він чув, як пролітали над ним уламки. Дощем посипався на нього цвіт гау. Він підвів голову, подивився вниз і зітхнув. Йому було страх як лячно. Кулі — то пусте, але снаряди — це наганяло йому жаху. Щоразу, як з виском пролітав снаряд, він здригався й шулився до землі, але щоразу й піднімав голову.

Нарешті канонада вщухла. Кулау здогадався, що тепер, певно, підходять солдати. Вони посувалися стежиною поодинці, і він спробував їх полічити, але збився. Було їх принаймні з сотню, і всі вони прийшли по нього — Кулау-прокаженого. На якусь мить він запишався. Солдати й поліцаї підступали до нього з рушницями й гарматами, а він був сам-один, як палець, та ще й каліка. Тисячу доларів обіцяно за нього живого чи мертвого. Зроду-віку не мав він таких грошей. Гірко йому стало від тієї думки... Капалей мав слухність. Він, Кулау, не вчинив нічого злого. Гаоли, білі люди, потребували робітників, щоб обробляти їм крадену землю; вони привезли для цього китайських кулі, а з ними прийшла й хвороба. І ось тепер, як він заразився, його оціновано в тисячу доларів, хоч він цих грошей і в вічі не побачить. За його ні до чого не придатне тіло, гниле од хворості або ж розшарпане вибухом снаряда — ось за віщо заплатять ці гроші.

Коли солдати наблизились до вузької стежки, він спершу хотів застерегти їх, але, глянувши на тіло вбитої дівчини, утримався. Коли ж шестеро солдат зійшли на гострий гребінь, він розпочав стрілянину й стріляв, аж поки на стежці не лишилось жодної душі. Він вистрілював набої, заряджав рушницю знову й стріляв далі. Всі давні кривди палили йому мозок, і Кулау скаженів від помсти. Знизу, з козячої стежки, солдати й собі стріляли; хоч вони й поприлягали до землі, шукаючи захисту за горбками, Кулау їх бачив як на долоні. Кулі свистіли й ударялися біля нього, дзвінко відбиваючись від каміння. Одна куля дряпнула йому голову, друга обсмалила плече, не обідравши шкіри.

То була справжня різанина, і Кулау сам був різуном. Солдати стали відходити, забираючи з собою поранених. Підстрілюючи їх, Кулау раптом почув, що смердить паленим м'ясом. Спершу він глянув круг себе, а опісля помітив, що то йому попекло руки гарячою рушницею. Від прокази майже всі нерви рук змертвіли. Тіло його зовсім не боліло, хоча горіло м'ясо й розходився сморід.

Кулау лежав собі в кущах і посміхався, аж тут згадав про гармати. Певна річ, вони знову розпочнуть стріляти, а цілитимуть якраз у цей чагарник, де він заліг у засідці. Тільки-но встиг Кулау перекинутись поза невеличкий прискалок, куди, як він завважив, снаряди досі не попадали, як гармати вдарили знову. Він узявся рахувати постріли. Ще шістдесят снарядів випустили по ущелині, і аж тоді гуркіт ущух. Місцину поміж скелями було геть-чисто зорано вибухами, і ніхто б і не подумав, що там лишилася жива душа. Такої, власне, гадки й були солдати, бо знову подерлися козячою стежкою, дарма що сонце палило вогнем. І знову змів їх Кулау з вузького, як лезо ножа, хребта, і знову решта їх мусили відійти на берег.

Ще два дні Кулау чатував при вході до ущелини, хоч тепер солдати задовольнялися лише гарматною стріляниною в його сховисько. А тоді на вершечку кам'яної стіни, що оточувала ущелину, з'явився прокажений хлопчик Пагау й закричав звідти, що Кілоліяна, полюючи на кози, впав і розбився, а жінки розгубилися й не можуть дати собі ради. Кулау гукнув хлопчика вниз, дав йому запасну рушницю, щоб вартував біля входу, а сам пішов до своїх підданців. Вони геть занепали духом. Більшість із них були надто кволі, щоб здобувати собі їжу в таких умовах, і на всіх їх чигала голодна смерть. Вибравши з гурту двох жінок та одного чоловіка, не так понівечених проказою, як інші, Кулау послав їх назад в ущелину по харчі та мати. Решту він утішив і підбадьорив, тож навіть найкволіші заходилися влаштовувати собі хоч які-небудь притулки від негоди.

Але що посланці все не верталися, то Кулау подався сам в ущелину. Скоро ступив він над урвище, як одразу пролунало з півдесятка пострілів. Одною кулею прострелило його плече, друга вдарила в скелю,

й уламок каміння черкнув йому по щоці. Відскакуючи в одну мить назад, Кулау встиг завважити, що в ущелині аж кишить солдатів. Його власний народ його зрадив. Гармати залякали його підданців, і в'язниця на Молокаях здалася їм миліша.

Відступивши, Кулау зняв одного з тяжких своїх патронташів. Зачаївшись між скелями, він став вичікувати, поки не з'явилися голова та плечі першого солдата, а тоді натис на курок. Так зробив він двічі. Незабаром замість голови та плечей з-за краю стіни виткнувся білий прапор.

— Чого вам треба? — запитав Кулау.

— Мені потрібен ти, якщо ти — Кулау-прокажений, — почулася відповідь.

Забув Кулау, де він, забув про все на світі і зачудувався з дивовижної впертості отих гаолів, що прямують до своєї мети, нехай би й небо на них валилося. Так, підіб'ють вони все й усіх під себе, навіть як доведеться за це життя положити. І він не міг не захоплюватись ними, силою їхньої волі, що була міцніша від життя й підкоряла собі все на світі. Він побачив, що боротьба його безнадійна. Яку перепону поставиш перед нездоланною волею гаолів? Ну, хай заб'є він тисячу, — вони знов піднесуться, як пісок при морі, і посунуть на нього ще більшою навалою. Вони ніколи не визнають, що їх переможено. В цьому їхня помилка і їхня достойність. А цього саме й бракувало його людям. Він зрозумів тепер, через що, власне, заволоділа його країною жменька проповідників бога та рому. Сталось воно через те...

— Гей там, ну то як? Чи підеш зі мною?

То пролунав голос невидимця, що підніс білого прапора. Оце ж він, як і всі гаоли, проломом суне до своєї мети.

— Виходь, перебалакаємо, — відказав Кулау.

Над виступом скелі висунулись голова й плечі, а там і весь тулуб. Був це юнак так років двадцяти п'яти, гладенько виголений, блакитноокий, стрункий та хороший у капітанській своїй уніформі. Він ступив кілька кроків наперед, аж поки Кулау спинив його помахом руки, і сів футів за двадцять від нього.

— Сміливий з тебе чоловік, — вражено зауважив Кулау. — Адже я міг тебе забити, як муху.

— Отже й не міг, — була відповідь.

— Чого це не міг?

— А того, що ти людина, Кулау, хоча й нікчемна. Я все знаю про тебе. Підступом ти не вбиваєш.

Кулау щось пробурчав на відповідь, потай утішений цими словами.

— Що ти зробив з, моїми людьми? — запитав він. — Де хлопець, дві жінки й чоловік?

— Вони піддалися. Я й тобі раджу зробити так само.

Кулау недовіжливо зареготав.

— Я — вільна людина, — ознаймив він. — Нічого злого я не зробив. Я лише прошу: дайте мені спокій. Жив я вільний — вільний і помру. Ніколи в світі я не піддамся.

— Виходить, твій народ од тебе розумніший, — відповів молодий капітан. — Поглянь! Он вони йдуть!

Кулау обернувся й почав дивитись, як у жалюгідній процесії наближалися рештки його люду. Вони стогнали й зітхали, насилу волікши свої понівечені тіла. Але Кулау судилося перетерпіти й гіршу прикрість: проходячи повз нього, вони кидали йому в лице лайки та образи. А стара баба, що ледве пленталася ззаду, спинилася й прокляла його, простягти руки, кістляві, наче кігті в гарпії, і трясучи головою з вишкіреними зубами. Одне по одному зникали вони за гірським пасмом і давалися до рук солдатам, припишклим в ущелині.

— А тепер іди собі, — мовив Кулау до капітана. — Я не піддамся ніколи. Це моє останнє слово. Прощай!

Капітан зіскочив із скелі до своїх солдатів. Через хвилину він підняв не білий прапор, а свій шолом на піхвах, і Кулау прошив його кулею. Цього пополудня вони стріляли по Кулау з берега, а коли він відійшов вище, в недосяжні улоговини, солдати рушили за ним.

Півтора місяця переслідували воші його від западини до западини, по вулканічних верхів'ях та козячих стежках. Коли він крився в лантанових хащах, вони оточували його з усіх боків і, розтягтись мисливським шерегом, гонили, наче кролика, через ті хащі та кущі гуави. Але щоразу він вивертався, заплутував слід і вислизав із рук. Ніяк не щастило загнати його у глухий кут. Коли його де й притискували, він влучними пострілами змушував їх відступати; забираючи поранених, вони поверталися до берега козячими стежками. Часом, бувало, промайне в чагарнику його смагляве тіло — і солдати теж вчиняють стрілянину. Оце раз п'ятеро солдатів застукали його на голій козячій стежині поміж западинами. Вони порозстрілювали всі свої набої, але він, накульгуючи й пригинаючись, продерся понад запаморочливими урвищами і таки втік. Солдати потім знайшли кривавий слід — знак того, що його поранено. Через півтора місяця йому дали спокій. Солдати й поліція повернулись до Гонолулу, а він сам-один зостався владарювати в долині Калалау. Часом тільки мисливці ще важилися полювати на нього — але на власну свою загибель.

Два роки згодом Кулау добрався востаннє до чагарника й ліг собі поміж листям ті та квітками дикого імбиру. Вільним він прожив життя — вільним і смерть зустрів.

Мрячив дощик, і Кулау прикрив своє спотворене тіло дірявим укритвом. На ньому була шерстова куртка. Він поклав на груди свого маузера і дбайливо стер із цівки дощові краплини. Рука, що витирала рушницю, була вже без пальців, і тепер він би не зміг спустити курка.

Кулау заплющив очі. Квалість в усьому тілі та запаморочення свідчили, що смерть його близько. Мов той дикий звір, приволікся він у потайний закуток померати. Напівсвідомо марячи, Кулау знову переживав свої юнацькі літа на Нігау. Згасало його життя, і все тихше шарудів дощик. Кулау ввижалося, ніби він знову виїжджає коні; дикі лошаки хвицають, стають гопки, стремена в його коня зв'язано під черевом. Ось він шалено мчить у загороді, а пастухи-підручні розлітаються на всі боки й перескакують через вориння. За хвилику постає нова яскрава картина: тепер він ганяє по гірських пасовиськах за дикими биками, триножить їх та зводить наниз, у долину. І ось він знов у загороді, де таврують худобу; піт із курявою сліплять йому очі, роз'їдають ніздрі.

Так переживав він наново буяння своїх дужих, молодечих літ, поки пекучий біль у напіврозкладеному тілі не повернув його знову до дійсності. Тоді він підняв свої страховинні руки і вражено подивився на них. Що ж це воно таке? З якої речі? Невже на це перевелась його могутня, дика молодість? Потім він пригадав собі все — і на хвилю знову став Кулау-прокаженим. Повіки йому стомлено склепились, вуха вже більше не чули, як шепотів дощик. Його тіло пробрав довгий-довгий дроз. Тоді й це минулося. Він підвів був голову, але вона впала знову. Очі йому тоді розплющились і більше вже не заплющувалися. Остання його думка була про рушницю: куксами своїми він притис її до грудей.